

DALOS ANNA

Végjáték a vonaton

Sámy Zoltán és a nyilasuralom zenei élete

Bejött a fiátálember, s mondom, ülj a zongora, és mutássá ember, mit tudj. Mutátj, mit tudj, nem tudj semmit. Ember, mondom, nem tudj semmi, menjen házá szépen, tanulj. Csinálja más, menjen el más munká... És ember ment. Aztán jöttek a nyilasok, és akkor lett az ember, akit nekem nem kellett zongorítá, lett az ember Opera igazgató...

Így idézte fel 1986-ban Lakatos Gabriella Jan Cieplinski, a Magyar Királyi Operaház lengyel balettmestere visszaemlékezését Sámy Zoltán karrierjére.¹ Nem kétséges, az anekdota valóságtartalma sok kívánnivalót hagy maga után. Sámy, aki az 1923/1924-es tanévben hegedűművészként végzett a Zeneakadémián Hubay Jenő osztályában, és egyaránt tanult zeneszerzést Siklós Albertnél és Kodály Zoltánnál,² már 1925-ben fellépett karmesterként a

¹ Szudy Eszter, „»Színésznő szerettem volna lenni!« Beszélgetés Lakatos Gabriellával”, in Merényi Zsuzsa, Béres Ferenc és Péter Márta (szerk.), *Táncművészeti dokumentumok* (Budapest: Magyar Táncművészek Szövetsége, 1986), 111.

² Az 1920/1921-es és 1921/1922-es tanévben Kemény Rezső, az 1922/1923-as tanévben Mambriny Gyula, az 1923/1924-es tanévben pedig Hubay Jenő művészképző osztályába járt. Az 1920/1921-es és az 1921/1922-es tanévben Siklós Albert, az 1922/1923-as tanévben pedig Kodály Zoltán tanította. Ebben a tanévben egyébként Frid Gézával, Horusitzky Zoltánnal és Vaszy Viktorral járt egy zeneszerzéstanszaki csoportba. Arról nincs adat, hogy zeneszerzésből diplomát szerzett volna. Moravcsik Géza (szerk.), *Az Országos Magyar Királyi Zeneművészeti Főiskola évkönyve az 1920/21-iki tanévről* (Budapest: Orsz. M. Kir. Zeneművészeti Főiskola, 1921), 44.; Uő (szerk.), *Az Országos Magyar Királyi Zeneművészeti Főiskola évkönyve az 1921/22-iki tanévről* (Budapest: Orsz. M. Kir. Zeneművészeti Főiskola, 1922), 45.; Uő (szerk.), *Az Országos Magyar Királyi Zeneművészeti Főiskola évkönyve az 1922/23-iki tanévről* (Budapest: Orsz. M. Kir. Zeneművészeti Főiskola, 1923), 54.; Uő (szerk.), *Az Országos Magyar Királyi Zeneművészeti Főiskola évkönyve az 1923/24-iki tanévről* (Budapest: Orsz. M. Kir. Zeneművészeti Főiskola, 1924), 44.

Városi Színház *Pillangókisasszony* előadásán.³ Az Operaházhoz fűződő kapcsolata 1927-ben kezdődött: 1931-ig dokumentálhatóan az Operaház korrepetitoraként tevékenykedett.⁴ 1927-ben a balettel dolgozott együtt,⁵ de ekkor Cieplinski még nem volt a társulat tagja.⁶ 1931-ben pedig, amikor Cieplinski Budapestre érkezett, Sámý már Lehár operettjének, *A mosoly országának* operaházi előadásait vezényelte.⁷ Pályája azonban kétségtelenül nem felfelé ívelt: 1936 és 1939 között az Operaház és a Filharmóniai Társaság zenekarának II. hegedűszólamában játszott.⁸

Sámý korai nemzetiszocialista kapcsolatairól meglehetősen kevés dokumentum maradt fenn. Azt azonban egészen bizonyosan lehet tudni, hogy 1938 októberében első fokon, majd 1939 februárjában másodfokon is száz pengő pénzbüntetésre ítélték a nyilasinduló, azaz az *Ébredj, magyar* ezer példányának kinyomtatása miatt, a per során Sámý az induló komponálását 1933-ra datálta.⁹ A bíróságon az a Kiss Géza volt a védőügyvédje, aki ugyanebben az időszakban – a nyilas párt ügyészeként – Szálasi Ferenc mellett is védőügyvédkedett.¹⁰ Azaz Sámý 1938 és 1939 fordulóján már szoros kapcsolatban állt

³ N.N., „Új karmester a Városi Színházban”, *Magyarország*, 32/52 (1925. március 5.), 14.

⁴ Először 1927-ben jelent meg a neve korrepetitorként az Operaház alkalmazottai között: *Magyarország tiszti cím- és névtára 1927*, 38 (1927), 264.

⁵ A sajtó rövid hírként közölte, hogy a *Pierrette fátyola* egyik 1927. áprilisi próbája közben a zongorálábak elmozdultak a helyükről, és a zongora teste ráborult Sámýra. A korrepetitor kisebb sérülésekkel megúszta a balesetet. Brincz Alajos, „Próba közben. Apróságok az Operaházból”, *Ujság*, 3/79 (1927. április 7.), 11.

⁶ Körtvélyes Géza, „Balettművészet a két világháború között”, in Staud Géza (szerk.), *A budapesti Operaház 100 éve* (Budapest: Zeneműkiadó, 1984) 240.

⁷ N.N., „Fleischer Antal...” *Új Nemzedék*, 13/110 (1931. május 17.), 10. Az előadást Fleischer Antaltól vette át a 16. előadás után. A 25., ünnepi előadáskor azonban Fleischer visszavette tőle a karmesteri pálcát.

⁸ Staud, *A budapesti operaház 100 éve*, 529. E szerint Sámý 1923 és 1944 között volt az operaházi zenekar tagja. Közben, 1926 és 1928, illetve 1929 és 1933 között korrepetitorként is tevékenykedett az Operaházban. Ibid., 499. Lásd erről: N.N., „Sámý Zoltán operaházi tag”, *Az Újság*, 13/154 (1937. július 10.), 10.

⁹ N.N., „Föltételezen száz pengőre ítélték a nemzetiszocialista induló zeneszerzőjét”, *Magyar Országos Tudósító* (1938. október 20.). A verset Fehértájt Tibor írta. Szittyakürt, „Sámý Zoltán”, *Út és Cél*, 40/6 (1988. november 1.), 15–16., 15.

¹⁰ N.N., „Szálasi továbbra is fogva marad”, *Esti Kurír*, 16/174 (1938. augusztus 4.), 1.; A szintén fogházra ítélt Kiss Gézáról lásd: N.N., „Az ügyészség szabadlábra helyezte a Nyilas-kereszt Párt ügyészét”, *Esti Újság*, 5/23 (1940. január 29.), 3. Kiss Géza 1945-ben előzetes letartóztatásban halt meg, októberben törölték az ügyvédek jegyzékéből: N.N., „Az ügy-

az ekkor – Szálasi bebörtönzése ellenére is – látványosan megerősödő hungarista mozgalommal.¹¹ 1940-ben a Nyilaskeresztes Párt nagytanácsi ülésén, amit a Hűség Házában – azaz az Andrassy út 60-ban – tartottak, a be-, illetve a kivonulási rituálé részeként megszólalt Sámymindkét indulója, az *Ébredj, magyar* mellett a *Testvér, elég a szolgaságból* is.¹² Míg előbbit a mozgalom hivatalos indulójaként tartották számon – 1944. október 15-én, a nyilas hatalomátvétel jeleként hangzott el a rádióban¹³ –, utóbbi Hungarista Győzelmi Indulóként szerepelt a köztudatban. Sámymzeneszerzőként és karmesterként is aktív szerepelt vállalt az 1940-ben létrejött Nyilas Lap- és Könyvkiadó Rt., hangversenyirodája által szervezett hangversenyeken. Az 1940. április 25-iki hangversenyen az ő vezényletével játszott a Budapesti Hangverseny Zenekar¹⁴ – feltehetően ez volt az első olyan koncert Magyarországon, amelynek kezdetén egy karmester karlendítéssel köszöntötte a közönséget.¹⁵

Bár az 1941 és 1944 közötti időszakból igen kevés információ maradt fenn SámymZoltán hungarista kapcsolatairól, karrierje 1944 októbere utáni páratlan fellendülésének fényében nagyon is valószínű, hogy a karmester-zeneszerző ebben az időszakban is közel állhatott Szálasi pártjának vezérkarához. Tanulmányomban éppen ezért elsősorban Sámym pályájának utolsó időszakára, az 1944. október 15., azaz a nyilas hatalomátvétel és az 1945. március 4., Sámym váratlan halála közötti turbulens időszakra, valamint a nevéhez kapcsolt „kulturvonal” történetére fókuszálok, mivel ennek forrásanyaga rendkívül gaz-

védek névjegyzékéből az 1937. évi IV. tc. 57§-a alapján törölte a következő ügyvédekét”, *Magyar Közlöny*, 153 (1945. október 17.), 5.

¹¹ A nemzetiszocialista pártok betiltásáról és az új pártalakulatok létrejöttéről lásd Paksa Rudolf, *Szálasi Ferenc és a hungarizmus* (Budapest: Jaffa, 2012), 227–230.

¹² N.N., „A Nyilaskeresztes Párt visszautasítja a kormány egypárt-rendszer tervezetét. Hubay Kálmán beszélt a párt nagytanácsának ülésén”, *Magyarság*, 21/274 (1940. december 8.), 5.

¹³ N.N., „A nyilas induló a magyar rádióban”, *Magyarság*, 25/236 (1944. október 17.), 5.

¹⁴ N.N., „Hangverseny az árvízkárosultakért”, *Magyarság*, 21/84 (1940. április 14.), 10.

¹⁵ A hangversenyen részt vett Clementis Klára zongoraművész. Igazolóléjárása során azért vádolták nyilas szimpátiával, mivel fellépett azon az ominózus hangversenyen, amelyen először fordult ilyesmi elő. A zongoraművész nem tagadta a karlendítés tényét. Ugyanakkor a sajtó egy március 13-i hangversenyről írta meg, hogy a terem zsúfolásig megtelt zöld inges hallgatósággal. A Nemzeti Zenede igazolási bizottságának dokumentumai. HU_BFL_XVII_1518_1945. dr. Clementis Ervinné Erőss Klára ügye. (A második világháború utáni igazolóbizottsági ügyek dokumentumait Budapest Főváros Levéltára őrzí, a HU_BFL kezdetű jelzetek az alábbiakban ugyanezen közgyűjtemény dokumentumait jelölik.)

dag. Munkám abból az előfeltevésből indul ki, hogy akárcsak a német nemzetiszocialisták és az olasz fasiszták, úgy a magyar hungaristák is hangsúlyos szerepet szántak önreprezentációjukban a magaskultúrának, azon belül is a zeneművészetnek, különösképpen pedig az operajátszásnak. A nyilasuralom néhány hónapja, valamint a „kultúrvonat” mint a második világháború végének tragikus szimbóluma ily módon – jellegzetes és egyben tragikus közép-európai történetként – érzékletesen illusztrálja, milyen ellentmondásos funkciót töltött be ~~valójában~~ a kultúra a viláégés közepette.

1944. október 15-i hatalomra jutását követően Szálasi október 28-án nevezte ki Sámty Zoltánt zenei kormánybiztossá és az Operaház igazgatójává, hasonló kinevezést kapott Kiss Ferenc színész, aki a színházi ügyek kormánybiztosa és a Nemzeti Színház igazgatója lett.¹⁶ Mindketten november 1-jén foglalták el hivatalukat.¹⁷ Közben, október 29-én a Magyar Művelődés Házában (a mai Erkel, korábban Városi Színházban) hungarista estet tartottak, amelyen Kiss Ferenc és Szeleczky Zita színésznő mellett két operaeókes, Gyurkovics Mária és Udvardy Tibor is fellépett, a Légierők Zeneakara Doroszlai Károly vezényletével előadta a mozgalom hivatalos indulóját, Sámty legismertebb művét, az *Ébredj, magyar*t. Az eseményen szintén fellépő Rádiózenekart Sámty Zoltán és Vincze Ottó vezénylete.¹⁸ **Nem** tagadható, hogy Sámty sokat dolgozott, a háborús körülmények dacára figyelemreméltóan sűrű programot bonyolított. A fennmaradt dokumentumok nyilvánvalóvá teszik, hogy szisztematikusan végigjárta a zeneélet központi intézményeit, és a nyomásgyakorlás különféle eszközeit latba vetve tette mindenki számára nyilvánvalóvá, hogy a kulcsfontosságú zenei intézmények ezentúl az ő elképzeléseit fogják szolgálni.

Járt a Zeneakadémián, ahol sikeresen egymásnak ugrasztotta Zathureczky Ede főigazgatót és híveit a tanári kar egy jelentős részével,¹⁹ meglátogatta a

¹⁶ N.N., „Új kormánybiztosok a színház- és filmügyek, valamint az Operaház élén”, *Magyar Távirati Iroda*, 18 (1944. október 31.), 5. Lásd még: N.N., „Sámty Zoltán zeneművészeti kormánybiztos lesz”, *Új Magyaróság*, 11/246 (1944. október 28.), 4.

¹⁷ N.N., „Hivatalosan is elfoglalta hivatalát Sámty Zoltán, az Operaház új igazgatója”, *Magyaróság*, 25/248 (1944. október 31.), 5.

¹⁸ N.N., „Hungarista-est a Művelődés Házában”, *Esti Újság*, 9/244 (1944. október 27.), o.n.; N.N., „Kiss Ferenc is fellép a hungaristák művészestjén”, *Új Magyaróság*, 11/246 (1944. október 28.), 4.

¹⁹ Sámty zeneakadémiai látogatásáról legrészletesebben Szokolczay-Riegler Ernő igazolóbizottsági ügyének a Budapest Főváros Levéltárában őrzött iratai között olvashatunk:

Székesfővárosi Zenekart, ahonnan politikailag megbízható muzsikusokat vitt át az Operaház megcsappant létszámú zenekarába,²⁰ ellátogatott a Rádiózenekarhoz, valamint a Radetzky-laktanyába, ahol a nyilas mozgalom indulóinak, így saját műveinek is az előadásairól, valamint hang- és filmfelvételeiről rendelkezett.²¹ És járt a Szövegírók, Zeneszerzők és Zeneműkiadók Szövetkezetében is, ahol nyilas pártszolgálatosok segítségével félemlítette meg a munkatársakat, és kormány megbízottként hátrahagyta párttársát, Pongrácz Zoltán zeneszerzőt, akinek az volt a feladata, hogy a székházban őrzött személyes iratok alapján összeállítsa azon zsidó, illetve baloldali alkotóknak a listáját, akiknek művei nem szólalhattak meg a hungarista rádió műsorán.²²

November 18-án a Nemzetvezető Kultúrirodája értekezletet rendezett a Várban, amelyen a kulturális élet meghatározó szereplői jelentek meg: a zenei életből Sámly mellett részt vett az eseményen többek között **Dohnányi** Ernő, Zathureczky Ede, Rajter Lajos és Pongrácz Zoltán is, utóbbi kettő kérdéseket is tett fel Szálasinak.²³ A kultúrértekezlethez kapcsolódóan

Szakolczay-Riegler Ernő fellebbezése a Népbírósághoz (dátum nélkül). A Zeneművészeti Főiskola Igazoló Bizottságának iratai. HU_BFL_XVII_1518_1945.

²⁰ Lásd erről a Székesfővárosi Zenekar igazolóbizottsági iratait: HU_BFL_XVII_1709. A következő muzsikusokat az 1945. június 19-én, július 24-én, augusztus 7-én, 9-én és 28-án készült jegyzőkönyvek alapján egészen bizonyosan áthelyeztette Sámly: Albrecht Péter, Baktai Mihály, Egervári Eiler József, Eigner Iván, Fejes János, Iványi József, Karácsonyi Zimmermann Károly, Kecskeméthy Nándor, Schmelovszky Wolf Pál, Sólyomvári Lajos, Szeles Béla.

²¹ A Radetzky-laktanyában feltehetően több látogatást is tett Sámly. Ezekről a Székesfővárosi Zenekar Igazolóbizottságának irataiban lehet olvasni (ibid.), mivel az itt működő Honvédzenekar fúvósai részben a Rádióban, részben a Székesfővárosi Zenekarban is játszottak. Lásd Sólyomvári Lajos igazolóbizottsági ügyét. A Radetzky-laktanya a Bem József tér 3-ban állt.

²² Pongrácz Zoltán levele Dr. Laczkovich Jánosnak, a Magyar Rádió Zenei Osztálya vezetőjének, 1944. október 31.; Pongrácz Zoltán levele Dr. Laczkovich Jánosnak, a Magyar Rádió Zenei Osztálya vezetőjének, 1944. november 10.; Pongrácz Zoltán felirata a Magyar Katonarádió vezetésének, 1944. november 22. Pongrácz Zoltán népbírósági ügye. HU_BFL_XXV.2.b_10864_1945. A Magyar Szövegírók, Zeneszerzők és Zeneműkiadók Szövetkezete Igazolóbizottságának iratai: HU_BFL_XVII_1514. Ezen belül a Szövetkezet irodáiban történekről legrészletesebben a nyilas koncertrendező, Tordai Blanka ügyének iratai között lehet olvasni: Tordai Blanka igazolóbizottsági ügye. Jegyzőkönyv, 1945. május 28., 1945. június 14.; Tordai Blanka ügyének további dokumentumai: HU_BFL_XXV.2.a.10.b_1945.; HU_BFL_XXV.2.b_1949_82257.

²³ N.N., „A Nemzetvezető részvételével kultúrértekezletet tartottak a magyar szellemi élet vezetői”, *Magyar Távirati Iroda*, 20 (1944. november 21.), 20–22. Rajter Lajos ellen

a zeneügyi kormánybiztos nagy nyilatkozatot is adott a sajtónak, amelyben a zenét „nemzeti kultúrvagyonnak” nevezte, és hangsúlyozta annak propagandafunkcióját. Külön kiemelte, hogy a magyar zenét „csak tehetséges, tiszta jellemű és erkölcsű magyarok szolgálhatják”, és hogy e zene nem válhat „spekulációs üzlet”-té.²⁴ Egy november 4-i nyilatkozatában pedig nem rejtette véka alá antiszemitizmusát, amikor úgy fogalmazott, hogy a tehetséges magyar művészek kibontakozását az Operaházat kisajátító liberális-zsidó klikkek akadályozták a leginkább.²⁵ Az operafogyasztó zsidóság ellen már 1944 májusában, azaz a német megszállást követően is felszólaltak énekesek: Kóréh Endre például amiatt panaszkodott, hogy amikor a színész-kamara felállítása mellett szavazott, akkor az Operaház „elzsidósodott” vezetősége úgy húzódott el tőle, „mint valami leprás betegtől.”²⁶ Németh Mária pedig azt emlegette fel, hogy miután 1939 tavaszán a bécsi Operaházban egy Hitler tiszteletére adott előadáson énekelt, és a Führertől száz szál rózsát kapott, marosvásárhelyi fellépésén a zsidó közönség tüntetőleg távol maradt a hangversenytől.²⁷

Nem szabad megfeledkezni arról, hogy a német megszállást követően a legfontosabb stratégiai pontokon – és a Királyi Operaház mint nemzeti intézmény mindenképpen ennek számított – új, németbarát vezetőket nevezett ki a Hitler képviselőivel mindenben együttműködő magyar kormányzat. A Németországban elismert karmesterként tevékenykedő Lukács Miklós személyében az Operaház 1944. július 26-án új igazgatót kapott, miután Márkus Lászlót – úgymond saját kérésére, de valójában egy ellene folytatott

1946. július 24-én háborús bűntett címen indítottak nyomozást, azonban Rajter ismeretlen helyen tartózkodott, kiadatását is kérelmezték, de még 1947. december 21-én sem találták, pedig ekkor már Pozsonyban dolgozott. Rajter Lajos népügyészségi ügye. HU_BFL_XXV.2.b_8345_1947, illetve Rajter Lajos kiadatási kérelme. HU_BFL_XXV_1_a_1947_2955_I_0145724.

²⁴ Sámly nyilatkozata két változatban jelent meg a sajtóban, a két nyilatkozat – bár sok az átfedés közöttük – nem teljesen azonos. C.F., „Sámly Zoltán beszél a magyar zenetípus kialakításáról és az új Wagner-tenoristáról”, *Új Magyarorszag*, 11/262 (1944. november 19.), 6., valamint N.N., „Sámly Zoltán a magyar zenetípus kialakításáról. A »Bánk bán« újra tenorszerep”, *Magyarorszag*, 25/164 (1944. november 21.), 6.

²⁵ K.S., „»A magyar muzsikát csak magyarok fejleszthetik naggyá!« Nyilatkozik az Operaház új igazgatója”, *Magyarorszag*, 25/50 (1944. november 4.), 5.

²⁶ Gaal Olga, „Budapesti színházi levél.” *Ellenzék*, 65/98 (1944. május 5.), 4.

²⁷ Ibid.

sajtóhadjárat nyomán – felmentették.²⁸ Lukács rögtön nagyratörő elképzeléseket fogalmazott meg, például egy második operaház megnyitásának tervét, illetve arra buzdította a fiatal zeneszerzőket, hogy komponáljanak operákat. Kolozsvárról áthelyeztette Vaszy Viktort is Budapestre.²⁹ Az Operaházban rövid főigazgatói ténykedése során Lukácsnak azonban nem sok lehetősége adódott terveinek megvalósítására. Bizonyos értelemben kész helyzet várta a zsidótörvények betartatása szempontjából is: május 1-jétől a társulat utolsó, sokáig kivételezett helyzetben lévő, mert pótolhatatlan zsidó énekművészt, Székely Mihályt is kényszernyugdíjazták.³⁰

Kinevezésekor Sámgy gyorsan félreállította Lukács Miklóst, és radikális módon kívánta megújítani az Operaház tagságát. „Nagyszabású őrsegyváltása”, az „átállás” nyomán – így nevezték a korban az intézmények nyilas átalakítását – elhagyta a színházat Sergio Failoni, Ferencsik János és a két Rékai, Miklós és András, a gazdasági főnök, Csávolyiszky Vince és Morlin Amadé főtitkár, akinek helyére a hegedűszólam oszlopos tagja, Serafini György lépett. Sámgy egy váratlanul összehívott társulati ülést köve-

²⁸ N.N., „Németh Antalt és Márkus Lászlót felmentették. Az Opera új igazgatója br. Lukács László [sic!] a Nemzeti Kovács Aladár”, *Magyar Élet*, 6/168 (1944. július 27.), 7.

²⁹ Vaszy Viktor Kolozsvárról történő távozásának és budapesti kinevezésének körülményei meglehetősen homályosak. A sajtó úgy értesült, hogy Vaszyt még Márkus László hívta Budapestre, de kinevezése már Lukács irányítása alatt perfektuálódott. N.N., „Vaszy Viktor az Operaház új karnagya”, *Függetlenség*, 12/175 (1944. augusztus 4.), 4. Maga Vaszy, az igazolóeljárás során, nem egészen így emlékezett. Hivatkozott arra, hogy 1944. július 5-én felmentették a Kolozsvári Nemzeti Színházban betöltött zeneigazgatói tisztsége alól. Már ezt megelőzően is folyamatosan konfliktusba került egyfelől Kemény János báróval, a színház főigazgatójával, másrészt muzsikustársaival, Farkas Ferencsel és Endre (később használt vezetéknéve: András) Bélával. A társulat is ellene fordult. Vaszy úgy vélte, az Endre Béla baráti köréhez tartozó Mester Miklós, a Sztójay- (és később a Lakatos-) kormány vallás- és közoktatásügyi államtitkára nyomására mentették fel, és hívták vissza Budapestre. Vaszy azt is hangsúlyozta, hogy Szálasi őt – Lukács Miklóson keresztül – felmentette budapesti kötelezettségei alól. Vaszy Viktor igazolóbizottsági ügye. A Zeneművészeti Főiskola igazolóbizottságának ügyei, *ibid.*, Vaszy Viktor észrevételei az igazolóbizottság május 26-án megtartott üléséhez, 1945. június 4. Az igazolóbizottság szembesítette Vaszyt a sajtóban megjelent információkkal, ám Vaszy úgy nyilatkozott, hogy nem tudott arról, hogy Sámgy kedvezően nyilatkozott róla. Jegyzőkönyv, Vaszy **Viktor** vallomása, 1945. május 26.

³⁰ Lásd Székely Mihály 1945. szeptember 25-iki keltezésű önéletrajzát. Dancs Rózsa (vál.), *A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium színházi iratai, 1945. február–december* (Budapest: Magyar Színházi Intézet, 1989), 226.

tően felmondott minden olyan tagnak – nemcsak szólistáknak, de zene- és énekkari tagoknak is –, akiknek bármilyen zsidó családi kapcsolata volt.³¹ A helyzet egyes művészeket ellenállásra késztetett: Závodszy Zoltán például nem volt hajlandó elválni zsidó származású feleségétől, az író **Tábori** Piroskától, és ezt, mit sem törődve a következményekkel, egyértelműen közölte is Sámnyval.³²

Az Operaház működése mindazonáltal akadozott. Már a Sámny kinevezése előtti hetekben is új műszaki személyzetet kellett toborozni,³³ és ugyanekkor új főigazgatói titkárra is szüksége lett az intézménynek.³⁴ Ez utóbbi állást végül Cseh Kornéliával töltötték be, aki korábban Hubay **Kálmán** nyilaskeresztes képviselő titkárnője volt, de az a hír járta róla, hogy Szálasi testőrnőjeként is tevékenykedett.³⁵ Sámny dacolni kívánt a körülményekkel, és fenn kívánta tartani a zenés színház működését. Felfedezte például a kórus egyik fiatal tenorját, Schulder (később Simándy) Józsefet, a fiatal karmesterek közül pedig Pongrácz Zoltánt és Vaszy Viktort kívánta reflektorfénybe állítani.³⁶ Minden kétséget kizáróan törekedett arra, hogy a zeneélet ismert és elismert alakjait a nyilasok uralta zeneéletbe integrálja és egyben saját lekötelezettjévé tegye. Ezt látványosan dokumentálja a korábban a Zeneakadémián oktató és ekkor már neves karnagy, Forrai Miklós ügye, akit Sámny 1944 decemberének elején nevezett ki az Operaház karigazgatójává; a kinevezés elfogadásáért cserébe Forrai leszerelhetett, és feleségének, az operaházi tag Gyurkovics Máriának a pozíciója is megerő-

³¹ N.N., „Nagyszabású őrségváltás az Operaházban”, *Esti Újság*, 9/246 (1944. október 30.), o.n.; N.N., „Az átállítás előkészületei az Operaházban”, *Új Magyarság*, 11/248 (1944. október 30.), 4. A társulati ülésről lásd Sámny Zoltán népgyűzségi ügyét. HU_BFL_VI-I_5_e_8459_I_0171562. Grand József tanúvallomása. Jegyzőkönyv, 1947. december 15.

³² A történetekről Székelyhidy Ferenc számolt be igazolóbizottsági eljárása során. A Zeneművészeti Főiskola Igazoló Bizottságának ügyei, *ibid.*, Jegyzőkönyv, 1945. május 30. Závodszy felesége melletti kiállásáról írt utólag a sajtó is: N.N., „Megmérgezte magát és meghalt egy magyar író”, *Délamerikai Magyarság*, 2680 (1947. július 26.), 7.

³³ N.N., „Díszítőket, kellékeseket és világosítókat keres az Operaház”, *Friss Újság*, 49/224 (1944. október 3.), 4.

³⁴ „Pályázati hirdetés”, *Budapesti Közlöny*, 78/186 (1944. augusztus 18.), 3.

³⁵ N.N., „Az V. kerületi nyilas párttagok listája”, *Világ*, 19 (1945. június 17.), o.n. Ebből a cikkből még azt is meg lehet tudni, hogy Cseh a Wahrmann Mór (ma Victor Hugo) utcában lakott.

³⁶ C. F., „Sámny Zoltán beszél a magyar zenetipus kialakításáról és az új Wagner-tenoristáról”, 6.

sődött az intézményben.³⁷ Sány egyébként november 19-i nyilatkozatában a zeneélet megújítása részeként két zeneművészeti egyetem, 24 konzervatórium és 90 zeneművészeti szakiskola felállítását vizionálta – teljes összhangban Szálasi hasonlóan nagyraavagyó és a háborús helyzetet tekintve teljesen irreális kulturális terveivel.³⁸

Alig egy hónappal később, 1944. december 10. táján azonban az Operaháznak már komoly fűtési nehézségekkel kellett szembenéznie, és Sány kénytelen volt elrendelni az előadások szüneteltetését.³⁹ Igaz, ekkor a társulat nagy része már az úgynevezett „kultúrvonaton” utazott valahol a náci Németország osztrák területein. A „kultúrvonat” kifejezés a harmincas évekre vezethető vissza, és szorosan kapcsolódik a Gömbös Gyula miniszterelnök által gründolt, Hubay Kálmán által szerkesztett *Függetlenség* című napilap úgynevezett „filléres akciójához” is. Amikor 1934-ben létrejött Sány Zoltán vezetésével a Budapesti Szimfonikus Zenekar, a napilapban „Bemutakozott a fiatalság filléres zenekara” címmel jelent meg hír az eseményről,⁴⁰ azaz a koncert része volt a napilap „filléres akció”-jának. Számos intézmény hirdetett a harmincas években „filléres akció”-t. A MÁV például már 1932-ben elindította „filléres vonat”, illetve „kultúrvonat” akcióját, amelyet a belső

³⁷ A Zeneművészeti Főiskola Igazolóbizottságának iratai, *ibid.*, Forrai Miklós ügye.

³⁸ C.F., „Sány Zoltán beszél a magyar zenetípus kialakításáról és az új Wagner-tenoristáról”, 6. Szálasi Budaörsről északra, a csiki hegyeken és környékén Szálasi-vár néven egy teljes várost, kulturális központot akart létrehozni, amely múzeumoknak, állat- és növénykerteknek, könyvtáraknak, levéltáraknak adott volna helyet. Rozsnyói Ágnes, „A vég: Szálasi »országglása«”, *Múltunk*, 39/3 (1994), 75.

³⁹ N.N., „Az Operaházban nincs előadás”, *Magyarság*, 25/280 (1944. december 10.), 6. Több, kései forrásban is szerepel az az információ, miszerint karácsonykor előadásokat tartottak. Ennek valószínűsége azonban igen kicsi, nemcsak az állandó bombázások miatt, de amiatt is, mert a társulat jelentős része ekkor már nem volt Magyarországon. Visszaemlékezésében Erdélyi Hajnal arra utal, hogy Sány rendelte el a december 25-iki *Babátündé*-előadást (Josef Bayer műve), de Sány ekkor már nem tartózkodott Budapesten. Erdélyi Hajnal, *Emlékkönyv az Operaház óvóhelyéről* (Budapest: Corvina, 2011), 34. Váci Károly pedig úgy emlékezett, hogy aznap Humperdinck *Jancsi és Juliskája* volt matiné műsoron. Devich Márton, „Pódium és katedra. Beszélgetés Váci Károllyal”, *Muzsika*, 45/4 (2004. április), 12.

⁴⁰ (-lin), „Bemutakozott a fiatalság filléres zenekara”, *Függetlenség*, 2/213 (1934. szeptember 21.), 6. Gömbös és az újonnan alapított kormánypárti napilapok történetéhez lásd: Paál Vince, „Sajtószabályozás és sajtószabadság a Horthy-korszakban”, in Koltay András–Nyakas Levente (szerk.), *Magyar sajtószabadság és -szabályozás (1914–1989)*. (Budapest: Média tudományi Intézet, 2013; Média tudományi Könyvtár 6), 15.

utasforgalom drámai csökkenése miatt **vezettek** be.⁴¹ Míg a „filléres vonatokon” 75%-os árengedménnyel lehetett utazni például a *Függetlenség* „filléres akció”-jához kapcsolódó sporteseményekre és kirándulásokra,⁴² addig a „kultúrvonatok” elsősorban az országos jelentőségű kulturális eseményeken való részvételt segítették elő 62%-os kedvezménnyel, így például Bangha Béla javaslata nyomán az Actio Catholica katolikus nagygyűléseire való utazást.⁴³ De az 1933-as lillafüredi írótalálkozóra is kultúrvonattal lehetett eljutni.⁴⁴ A kultúrvonat gondolata túlélte a második világháborút, 1947-ben a Magyar Vasutasok és Hajósok Szabad Szakszervezete kulturális céllal egy négy vagonból álló kultúrvonatot rendszeresített, amely két háló-, egy hangszerszállító és egy könyvtárcsiból állt, és amikor éppen nem használták, a Nyugati pályaudvar kocsihivatalában kapott elhelyezést.⁴⁵

Az Operaház tagjait Németországba szállító vonatot csak 1945 márciusától, a baloldali sajtóban, illetve a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium színházi irataiban kezdték „kultúrvonatnak” nevezni.⁴⁶ E vonat valójában kitelepítési, pontosabban kitelepülési vonat volt. A nemzeti kincsnek tekintett színházak elszállítása, illetve kitelepítése a háborús övezetből általános gyakorlatnak tekinthető: az első világháború végén hasonlóképpen menekült a kolozsvári Nemzeti Színház és vele az opera Szegedre.⁴⁷ A kolozsváriak 1944 októberének végén is erre kényszerültek: Budapesten a Városi Színházban

⁴¹ Csikós Mihály, „A vasút utasforgalmát befolyásoló tényezők”, *Közlekedéstudományi Szemle*, 11/5 (1961), 227.

⁴² N.N., „Programot a filléres gyorsvonatok kirándulóinak”, *Függetlenség*, 1/32 (1933. március 25.), 3.

⁴³ Gianone András, „Nyisztor Zoltán és az utolsó katolikus nagygyűlések”, in Klestenitz Tibor és Zombori István (szerk.), *Litterarum radices amarae, fructus dulces sunt. Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára*, (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015), 157.

⁴⁴ Június 14-én, 15-én és 18-án érkeztek a kultúrvonatok Lillafüredre. M. Pásztor József, „Vaskor: vasbeton és rohamsisak. Az 1933-as lillafüredi íróhét krónikája”, *Napjaink*, 22/5 (1983), 39.

⁴⁵ N.N., „Rendeletek. 75716/1947”, *A Magyar Államvasutak hivatalos lapja* 45 (1947. október 28.), 565–566.

⁴⁶ Mind a sajtóban, mind pedig a dokumentációban mindig hozzátették: „az úgynevezett” kultúrvonatról van szó: Lásd ehhez: N.N., „Tisztogató az Operaházban”, *Szabadság*, 1/55 (1945. március 23.), 3. N.N., „Kitiltották az Operaházból a Németországból hazatért tagokat”, *Népszava*, 73/155 (1945. augusztus 1.), 5. Dancs (vál.), *A vallás- és közoktatásügyi minisztérium színházi iratai*, 204.

⁴⁷ Ablonczy Balázs, *A visszatért Erdély. 1940–1944* (Budapest: Jaffa, 2017), 27.

telepedtek le, első előadásukat 1944. november 4-én tartották.⁴⁸ Díszleteiket Kolozsváron hagyták, így a budapesti Operaház és a Nemzeti Színház tett ígéretet a díszletek biztosítására.⁴⁹ Három héttel később a szegedi Nemzeti Színház egész zenekarával együtt hasonlóképpen menekülni kényszerült, a nyolcvantagú társulat Sámly utasítására a Zeneakadémia Kistermét kapta meg tervezett, de már meg nem valósult előadásaira.⁵⁰

A levéltári dokumentumok alapján kétségtelennek tűnik, hogy a nyilasok szabályos toborzást folytattak, amikor jelentkezőket gyűjtöttek a vonatra. Egyes muzsikuskok védekezése az igazolóbizottságok előtt, miszerint azt hitték, koncertezni fognak Nyugaton, meglehetősen hiteltelennek tűnik.⁵¹ A források egyértelművé teszik ugyanis, hogy a muzsikuskok családjaikkal utaztak, e családok elkülönültek egymástól a kupékban, és nem is nagyon beszéltek egymással, bár a vonaton utazó nyilas érzelmű zenésztársak, például a fuvolaművész Jeney Zoltán, folyamatosan győzködték az utasokat arról, hogy a németek győzelmére nem kell már sokat várni.⁵² Jeney ugyanakkor, szociális érzékenységről tanúbizonyságot téve, nem sokkal később, a Németországban rekedt, tragikus anyagi helyzetbe került muzsikustársak életkörülményeinek javítása érdekében is fellépett.⁵³ Bár az Operaház igazolóbizottságának iratai egyelőre lappanganak, mégis maradt fenn olyan lista – a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium iratai között –, amely azok nevét tartalmazta, akik készek voltak felszállni

⁴⁸ N.N., „A kolozsvári Nemzeti Színház budapesti tervei”, *Est Újság*, 9/246 (1944. október 30.), o.n. Farkas Ferenc ez alkalomból elmondott nyilatkozatából lehet tudni, hogy a díszletek kivételével mindent (kosztümöket, hangszereket, kottatárat) el tudtak hozni magukkal. Az első előadáson Bizet *Carmen*jét játszották. A kolozsvári Nemzeti Színház kitélepítéséről és budapesti fellépéseiről lásd még Enyedi Sándor, *Öt év a kétszázból* (Budapest: Magyarságkutató Intézet, 1991), 14–17.

⁴⁹ N.N., „A kolozsvári Nemzeti Színház budapesti tervei”, o.n.; N.N., „Kolozsvári színészek Pesten”, *Magyarság*, 25/248 (1944. október 31.), 5.

⁵⁰ N.N., „A szegediek megkapták a zeneművészeti főiskola kamaratermét”, *Új Magyarság*, 11/263 (1944. november 21.), 6. A Zeneakadémia kistermének birtokbavétele előtt a színház az Erzsébetvárosi Színházban vendégeskedett.

⁵¹ Montag Vilmos igazolóbizottsági ügye. A Nemzeti Zenede igazoló bizottságának iratai. HU_BFL_XVII_1518_1945. Az igazolóbizottság határozata Montag Vilmos ügyében, 1945. október 5.; A Székesfővárosi Zenekara igazoló bizottságának iratai, *ibid.*, Banda Márton tanúvallomása. Jegyzőkönyv, 1945. augusztus 9.

⁵² *Ibid.*, Banda Márton vallomása.

⁵³ Jeney Zoltán népbíróági ügye, Jeney Zoltán fellebbezése. HU BFL-XXG.2.b.-8679-1945.

a vonatra.⁵⁴ Az igazolóbizottsági eljárások során azonban a zenekari muzsikások rendszeresen panaszkodtak arra, hogy a végül hetvenegy nevet tartalmazó listára először számos ismert operaénekes is felírta a nevét, ami a hangszeres muzsikásokat arra ösztönözte, hogy ők is jelentkezzenek, azonban a presztízzsel rendelkező énekművészek jelentős hányada végül cserbenhagyta őket és nem szállt fel a vonatra.⁵⁵

Arra vonatkozóan, hogy a vonat maga mikor indult el és mit vitt magával, ellentmondásos információk maradtak csak fenn. Erdélyi Hajnal, aki az Operaház balettkarának gyermektáncosaként az operaházi pincében vészelte át az ostromot, december 23-ára tette az általa „fekete vonat”-ként aposztrofált szerelvény indulását.⁵⁶ Közvetlenül a háború után a sajtó a nyilas rémuralom utolsó napjaira, tehát 1945 kora tavaszára datálta a vonatút kezdetét.⁵⁷ Erdélyi Hajnal visszaemlékezése és az 1945-ös sajtó egyaránt utalt arra is, hogy a vonatra az Operaház értékeit: a kottatárat, kiállítási tárgyat, díszleteket és jelmezeket, illetve a Budapesti Filharmóniai Társaság teljes bevételét is felpakolták.⁵⁸ Igaz, az elbeszélések szerint akadtak olyan műszaki munkatársak – más források szerint maga Roubál Rezső ütőhangszeres művész, aki egyébként ekkor a Filharmóniai Társaság pénztárosa volt –, akik a vonatokra feltett értékeket az éj leple alatt leszedték és a nyilasok elől elrejtették.⁵⁹

⁵⁴ Kimutatás a m. kir. Operaház Leipzigban tartozkodó tagjairól, 1945. február 17. A Vallás és Közköztartásügyi Minisztérium iratai a külföldre került vonatszerelvények ügyében. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K 638-1945-4. Az iratanyag – amely Lipcseből érkezett a Szombathelyre menekülő minisztériumhoz 1945 januárjában és februárjában – elsősorban a Németországban rekedt operaházi tagok anyagi helyzetének rendezését érinti. Iványi József 1945. február 22-i jelentése szerint a zenekari tagok 1944. december 1-jétől nem kaptak fizetést, szállásaikat, családjaik fenntartását nem tudták finanszírozni. Ugyanakkor lehetőséget kaptak arra, hogy zenekarként próbáljanak. Köszönettel tartozom Dunai Andreának, aki felhívta figyelmemet erre az iratanyagra.

⁵⁵ A Székesfővárosi Zenekar Igazoló Bizottságának iratai, ibid.

⁵⁶ Erdélyi, *Emlékkönyv az Operaház óvóhelyéről*, 33., 56.

⁵⁷ N.N., „Kitiltották az Operaházból a Németországból hazatért tagokat”, 5.

⁵⁸ Erdélyi, *Emlékkönyv az Operaház óvóhelyéről*, 56.

⁵⁹ Roubál Rezső 1944 év végi aktivitásáról lásd: Kórodi András, „Roubál Rezső hetvenöt éves”, *Muzsika*, 25/3 (1982. március), 28. Lásd még Kenessey Jenő tanúvallomását Eise-mann Mihály ügyében. Magyar Szövegírók, Zeneszerzők és Zeneműkiadók Szövetkezete Igazoló Bizottságának iratai, ibid. Eise-mann Mihály ügye. Kenessey Jenő nyilatkozata, 1945. május 15. Kenessey azt állította, hogy két baloldali operaházi taggal együttműködve szabotálta az Operaház kottaanyagának elvitelét.

Egy 1945. március 29-i kormányzati jelentés szerint 1944. október 20. és 1945. március 13. között 1167 vonat 55 000 vagonnyi árut: aranykészletet, műkincset, szállítható termelőeszközt szállított el az országból négy különböző német tartományba – a vonatok felpakolása és elindítása tehát alapélménye lehetett az ország lakosságának.⁶⁰ Az operaházi vonat bizonyos értelemben szimbolikussá válhatott az emlékezők szemében. Igazolóbizottsági eljárása során ugyanakkor Iványi József brácsaművész úgy emlékezett, hogy az operaházi vonat meglehetősen nehézkesen indult útjára, majd pedig „összevissza csatangolt”.⁶¹ Először nyilván Nyugat-Magyarország felé vette az irányt, hiszen a kormány és a közigazgatás is idemenekült, a kormányhivatalok egy részét már novemberben az úgynevezett „gyepűszállásokra”, azaz Sopron és Kőszeg környékére költöztették, Szálasi és vezérkara Szombathelyre települt, maga Szálasi 1944. december 11-én hagyta el Budapestet.⁶² A közeledő szovjet hadsereg elől menekülve a Rádió – egy december 14-i kitelepítő vonattal – Mosonmagyaróvárra tette át székhelyét.⁶³ Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát és Csánky Dénes, a Szépművészeti Múzeum főigazgatója egyszersmind a lefoglalt zsidó műkincsek még 1944 tavaszán, a német megszállást követően kinevezett kormánybiztosa 1945. január végi levélváltásából tudható, hogy nemcsak a Múzeum értékeit, de az Operaház kottatárát, illetve a Nemzeti Színház díszleteit is Pannonhalmán őrizték.⁶⁴ Innen 1945 őszén kezdték Budapestre visszaszállítani az értékeket, azaz az Operaház kincsei nem kerültek Nyugatra.⁶⁵

⁶⁰ Paksa, *Szálasi*, 171.

⁶¹ Iványi József igazolóbizottsági ügye, A Székesfővárosi Zenekar Igazoló Bizottságának iratai, *ibid.*, Jegyzőkönyv, 1945. július 26.

⁶² Paksa, *Szálasi*, 153.

⁶³ Murgács Kálmán népbírói ügye. HU_BFL_XXV_1_a_2_1946_4672. Sümegh Miklós tanúvallomása. Jegyzőkönyv, 1946. szeptember 20. A nyilas nótaszerző, Murgács Kálmán is ezen a vonaton menekült Budapestről. Pongrácz Zoltán népbírói ügye, *ibid.* A Magyar Központi Híradó Rt. Igazolóbizottságának határozata (177. sz.).

⁶⁴ Csánky 1945. január 21-i levelében jelezte, hogy az Operaház és a Nemzeti Színház ládáit nem kívánja elszállíttatni. A főapát pedig január 28-iki levelében megerősítette, hogy a ládák a nagyteremben vannak, a kulcsot pedig ő őrzi. Köszönettel tartozom Dénesi Tamásnak, a Pannonhalmi Főapátság Levéltára igazgatójának, aki a dokumentumokkal kapcsolatban tájékoztatást nyújtott.

⁶⁵ L.V. [Lányi Viktor], „Pannonhalmán megtalálták a »Dózsa György« kottáit”, *Képes Figyelő*, 1/4 (1945. szeptember 22.), o.n. A Pannonhalmi Apátság perjelnaplójának 1945. szeptember 8-iki bejegyzése szerint Sprém László, az Operaház könyvtárosa elszállította a kották egy részét.

Meglehet, az Operaház értékes dokumentumai nem is a kitelepítő vonattal jutottak el a Bencés Főapátságba. A vonat – Iványi visszaemlékezése szerint – december 9-én Bad Gastein felé vette az irányt, a nagyvárosokban, így például Bécsben és Salzburgban, ahol a háború utáni magyarországi sajtó előszeretettel vélt felismerni magyar politikai menekülteket,⁶⁶ nem járt. A Bad Gastein melletti falucska, Böckstein vasúti alagútjában (Tauern-tunnel) rejtőzködött 1945 márciusában egy vonat – „aranyvonat”, ahogy a helyi osztrák lakosság elnevezte –, amelynek vagonjaiba zsidó családok aranytárgyait, festményeit, szőnyeget rejtették el a nyilasok.⁶⁷ Ez a vonat azonban nem lehetett azonos az operaházi kitelepítő vonattal, annak ellenére sem, hogy az aranyvonaton közel kétszáz vasúti dolgozó, illetve civil rejtőzött el. A kitelepítő vonat ugyanis 1945. január közepén megérkezett Lipcsébe, ahol a legtöbb muzsikussal a családjával még hónapokig vesztegelt.⁶⁸ Többen még a március-áprilisban kezdődő igazolóbizottsági meghallgatások idejére se érkeztek vissza Magyarországra, ráadásul a Németországba távozó operaházi tagokat ki is tiltották az Operaház épületéből.⁶⁹ Mások, mint például Jászai András, az Operaház kórusának nyilas titkára, Jászai Mari unokaöccse csak 1948 tavaszán került elő, Lipcséből hazatérve Balfon rejtőzött el gazdálkodóként.⁷⁰

Sámy nem a kitelepítő vonattal hagyta el 1944 decemberében Budapestet, hanem saját sportkocsijával.⁷¹ Egy forrás utal arra, hogy végzetes soproni útja előtt hosszabb időt töltött az énekesnő Németh Mária nemeskoltai kúriájában, ahol baráti körben zongorakísérettel bemutatta Szávitiriről szóló, készülőfélben lévő operáját.⁷² Nemeskolta szerepelt lakhelyeként halotti

⁶⁶ Lásd ehhez: Szabó Gabriella, „Mi az igazság a Salzburgban bujkáló nyilasok körül?” *Szabad Szó*, 47/225 (1945. december 29.), o.n.

⁶⁷ Laurenz Krisch, „Bad Gastein während der NS-Herrschaft”, *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde*, 147 (2007), 304–307. Lásd még: Kádár Gábor – Vági Zoltán, *Aranyvonat. Fejezetek a zsidó vagon történetéből* (Budapest: Osiris, 2001).

⁶⁸ Jeney Zoltán fellebbezése. A Magyar Színészek Szabad Szakszervezete Igazolóbizottságának iratai, HU_BFL_XVII_1670, 1945. december 31.

⁶⁹ N.N., „Kitiltották az Operaházból a Németországból hazatért tagokat”, 5.; N.N., „Hazaszívárgott az operai »vándorcirkusz«”, *Színház*, 1/1 (1945. augusztus 15.), 24.

⁷⁰ N.N., „Az államvédelmi osztály...”, *Magyar Nemzet*, 4/52 (1948. március 3.), 3.; N.N., „Börtönre ítélte a népbíróság egy volt nyilas operaházi karénekest”, *Magyar Országos Tudósító*, 30 (1948. április 23.), 700.

⁷¹ N.N., „Sámy Zoltán zeneszerző”, *Zalai Összetartás*, 2/56 (1945. március 12.), 11.

⁷² Szittyakürt, „Sámy Zoltán”, 16.

anyakönyvi kivonatában is. Az anyakönyv szerint 1945. március 4-én hunyt el Sopronban, a László Mihály utcában, amikor egy brit légitámadás során kocsijából kiszállva védett helyre igyekezett. Halálát fejsérülés okozta.⁷³ Habár több tanú is vallotta, hogy meghalt, még 1947-ben is mint szökésben lévővőt tartották nyilván és kiadatását kérelmezték.⁷⁴ Az eljárást, amely háborús bűntett miatt folyt ellene, 1950. november 22-én szüntette meg a népügyészség. Halálát követően, március 11-én a közben már Mosonmagyaróvárra menekült rádió emlékműsort sugárzott róla, amelynek során Hubay Kálmán és Hegedeős Kálmán, a Rádió kormánybiztosa beszélt róla, illetve indulóit játszották el.⁷⁵ Egy hónappal később, Az „őrségváltás” *lovagjai* című, a nyilasuralom zeneéletének vezéralakjait leleplező, célzatos cikksorozatában **Lestyán** Sándor elsőként az ő pályáját vizsgálta. „Szálasi Toscaninijét” – ahogy Sámyt nevezte – közönséges köztörvényes bűnözőként mutatta be.⁷⁶

⁷³ Halotti anyakönyvi kivonat Sámy Zoltán népügyészégi irataiban. HU_BFL_XX-V_2_b_1947_3875_I_0211999. Sopron város anyakönyvvezetőjének 408/1945 folyószámú halotti kivonata, 1945. október 23. A halotti kivonatot özv. Sámy Zoltánné juttatta el a Népügyészséghez. Lásd még: N.N., „Sámy Zoltán zeneszerző”, ibid.

⁷⁴ Sámy Zoltán népügyészégi ügye, ibid. Kiadatási kérelem, 1947. október 15.

⁷⁵ N.N., „Sámy Zoltán emléke a rádióban”, *Új Magyarország*, 12/58 (1945. március 13.), 4.

⁷⁶ Lestyán Sándor, „Az »őrségváltás« lovagjai”, *Demokrácia*, 4/1 (1945. április 14.), 5.